

ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:2-773](477.43)«17/18»(043.3)

Ю. І. Блажевич

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ ПІСЛЯ ПРИЄДНАННЯ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПАРХІЇ (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.)

В статті на основі вивчених і проаналізованих архівних, документальних та історичних матеріалів висвітлено складний процес адміністративно-політичних, соціально-економічних та станових перетворень в Подільській губернії кінця XVIII – середини 50-х рр. XIX ст. в період її інкорпорації до складу Російської імперії. В статті зосереджено увагу на чинниках і засадах на яких функціонувала православна церква на українських землях, зокрема й на Поділлі, протягом кінця XVI–XVIII ст., коли пріоритетні позиції в суспільному житті подолян зайняла уніатська церква, знаходячись під зростаючим впливом римсько-католицької конфесії. Розкрито інкорпораційні процеси щодо формування адміністративно-територіального устрою та системи управління відповідно до загальноімперських візріє і стандартів: організація системи охорони кордонів, поділ на губернії та повіти з врахуванням інтересів польських магнатів і шляхти, які слугували соціальною опорою для правлячого режиму і яких було в 3-4 рази більше, ніж в інших губерніях, створення апарату адміністративно-територіального управління, подальше закріпачення українських селян.

Ключові слова: *Поділля, адміністративно-територіальний поділ, повіти, судова система, стани, православна єпархія, парафії.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Подільського краю тісно пов'язана з діяльністю православної церкви, яка впродовж століть була оберегом духовності народу, його національної і культурної самобутності. В нинішній період відродження релігійної сфери в Україні та в нашому краї надзвичайної ваги набуває ґрунтовний аналіз історичного розвитку православ'я на теренах Поділля, особливо в зазначений період. Це особливо стосується проблеми адміністративно-політичних перетворень в Подільському регіоні після приєднання до складу Російської імперії та їх впливу на процеси становлення православної єпархії в кінці XVIII – середини 50-х рр. XIX ст.

Вагомий вклад у вивчення окремих аспектів релігійного життя Поділля, зокрема й вищезазначеного, вносять сучасні вчені і дослідники Л. Баженов, О. Григоренко, Є. Зваричук, А. Лисий, В. Олуйко, А. Опря, І.Рибак, В. Ровінський, П. Слободянюк, В. Смолінський, А. Філінюк, автор цієї статті та ін. Цікаву наукову інформацію релігієзнавчого характеру містять наукові збірники

за підсумками міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових форумів, проведених на теренах нашого краю.

Мета статті. Дослідити складний процес адміністративно-політичних, соціально-економічних та станових перетворень в Подільській губернії кінця XVIII – середини 50-х рр. XIX ст. в період її інкорпорації до складу Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Вивчення та відтворення історії Подільської православної єпархії в період становлення та зміцнення своїх позицій у регіоні з кінця XVIII до середини 50-х рр. XIX ст. побудовані на таких засадах. По-перше, православна церква на Поділлі, як і в усій Україні, своїми витокami входить у киеворуську добу, до часів великого князя київського Володимира Святославовича. По-друге, православ'я було домінуючим на теренах краю від часів Київської Русі до Берестецької унії, а з 1596 р. пріоритетні позиції в суспільному житті подолян посідала уніатська церква, що функціонувала на українських землях, особливо в Правобережжі, під зростаючою залежністю від римо-католицької церкви. По-третє, із входженням Поділля до складу Речі Посполитої та утворенням Подільського і Брацлавського воєводств на початку XVIII ст. православна церква перемістилася на третє місце в духовно-релігійній сфері й залишалася одним із визначальних чинників ідентифікації українців. По-четверте, упродовж майже століття вона структурно підпорядковувалася Київській єпархії і управлялася Київською духовною консисторією на чолі з намісником архієрея аж до часів приєднання до Російської імперії. По-п'яте, остання обставина слугувала засобом зовнішнього впливу на її діяльність з боку російського самодержавства, оскільки Київ перебував тоді в складі Російської держави [1, с.2].

Початок перетворень у середовищі православних подолян за російськими взірцями припадає вже після першого поділу Речі Посполитої, коли, доклавши чимало зусиль до утвердження на королівському престолі Станіслава Августа, Росія здобула право опікуватися православним населенням східних кресів Речі Посполитої. Відтак релігійний чинник став засобом систематичного втручання у внутрішнє життя країни, за допомогою якого царизм завойовував прихильників серед українців. Водночас він отримав можливість використовувати Правобережну Україну, зокрема й Поділля, як плацдарм воєнно-політичного забезпечення реалізації експансіоністських планів Російської імперії в південному напрямку [2, с.133-134]. Про те, що в реалізації Росією анексії Правобережної України особливу роль відіграв релігійний підклад, забезпечивши її безболісність, пише Д. Бовуа [3, с.71]. А нагодою для цього стало завершення російсько-турецької війни на початку 1792 р. і повернення російської армії з театру бойових дій через Правобережжя, яка й окупувала ці землі під гаслом допомоги у відновленні старих польських свобод [2, с.137].

Проте незабаром з'ясувалося, що стратегічна мета Петербургу аж ніяк не пов'язана з намірами допомогти полякам, а тим більше відродити українську культуру та націю. Як відзначив у своїх пра-

цях В. Смолій, головна мета імперського режиму полягала у довільному утвердженні нових порядків на цих багатих і родючих землях, перетворенні їх у типову російську провінцію. В ідеологічній схемі царського двору акт приєднання Правобережжя оцінювався лише як повернення у лоно імперії «земель і градусів» [4, с.26]. Для утвердження свого режиму царський уряд зробив ставку не тільки на війська, а й на православну церкву, життя якої визначалося виконанням територіального, протекційного та поліцейського завдань [5, 1889. – № 2-3; 1890. – № 16-17; 1890. – № 37-42; 1892. – № 27-28]. Заходи впливу православної церкви повинні були не лише нейтралізувати тенденції польського централізму, а й паралізувати дії українського сепаратизму [2, с.541-542].

Аналіз архівних джерел, вивчення численних інформаційних матеріалів і опублікованих праць засвідчують, що на початковій стадії процес приєднання здебільшого був підтриманий місцевим, передусім українським населенням, яке сподівалося на покращення свого становища в православній державі. Спочатку ці сподівання виправдовувалися. Масово відкривалися православні церкви, наводився порядок і спокій у житті міст та сіл. І тут досить велику допомогу самодержавству надав досвід подібних «перетворень» в Сибіру, Криму, особливо у Лівобережній Україні, та відсутність серед українського населення керівної еліти. Водночас, враховуючи особливості російської системи управління, закладені ще Петром I і доведені до абсолюту його наступниками щодо створення «добре зорганізованої поліцейської держави» з майже повною регламентацією усіх сфер життя, інкорпораційні процеси у Подільському регіоні здійснювалися здебільшого адміністративними методами.

Серед першочергових із них був пошук шляхів впорядкування адміністративно-територіального устрою та системи управління відповідно до загальноросійських стандартів. При цьому головну роль відігравали політичні чинники. Кордони губернії і повітів царський уряд не міг залишати такими, якими вони сформувалися польською владою за кілька століть її панування на цих землях. Інакше це постійно нагадувало б про минулі часи і спонукало б до сепаратистських дій. Тому нові кордони проводилися за принципом «прямої лінії». Водночас були змінені не тільки межі колишніх воєводств і повітів, але й їх адміністративні центри. Основними інструктивно-нормативними документами, якими послуговувались центральні та місцеві органи влади при реалізації управління новоприєднаними територіями та їх розмежування, стали імператорський указ від 1782 р. і закон від 1775 р. [6, с.58].

Ще до підписання договору про другий поділ Речі Посполитої (12 січня (за старим стилем) 1793 р.) імператриця Катерина II дала конкретні інструкції і завдання головнокомандувачу російськими військами у цих землях генералу М. Кречетникову в іменному указі «Про розпорядження у Польських областях, зайнятих російськими військами» від 8 грудня 1792 р. [7, № 17108] щодо облаштування нових кордонів. Ще одним документом, який засвідчував право Росії на володіння цими територіями, став ма-

ніфест, оголошений 27 березня (за ст. ст.) 1793 р. в південно-волинському місті Полонне від імені генерал-губернатора приєднаного краю М. Кречетникова [6, с.58-59]. Загалом протягом 1796–1805 рр. було видано понад 30 імператорських і сенатських указів з питань адміністративно-територіального устрою земель Правобережної України і Поділля [6, с.67].

Гродненський сейм Речі Посполитої, скликаний 6 липня (за ст. ст.) 1793 р., закріпив ці територіальні зміни, а міжнародним документом, який узаконив ці надбання для Росії, став Трактат між її величністю імператрицею та польським королем від 22 липня 1793 р. [8, с.10-11]. У статті 2 цього документу офіційно визнавався перехід до Російської імперії земель із містами, фортецями, містечками, селами, річками і водами, разом з усіма підданими і мешканцями та їх власністю, а також визначалася нова лінія кордону. Організацією роботи з демаркації кордону займалася спеціальна прикордонна комісія із штаб-квартирою у місті Кам'янці-Подільському, утворена згідно з указом Катерини II від 7 серпня 1795 р. [9, арк.22]. До кінця 1796 р. була організована система охорони кордону, на кожній дистанції сформовані загони спеціальної воєнізованої варті, встановлені прикордонні знаки, нанесені відповідні зміни на топографічні карти тощо [10, арк.698-707]. Загальна довжина нового кордону складала понад 670 верств [6, с.59]. На лінії південно-західного і західного кордону, який проходив вздовж Подільської та Волинської губерній, були створені Дубосарська, Ямпільська, Могилівська, Жванецька, Волочиська, Радзивилівська та Володимирська митниці, а у містечках Цекіновка, Гусятин, Ражків і Рожеямпіль – митні застави, органи карантинного контролю – у Жванці та Ямполі [11, арк.35].

Поділ на губернії та уїзди (а з 1802 р. в урядових документах також паралельно вживався термін «повіт») [12, № 20162], проводився протягом довгого періоду через те, що, по-перше, певні трансформації відбувалися у зв'язку зі змінами імператорів, кожний з яких вносив свої корективи у державно-політичний курс щодо цих територій; по-друге, необхідно було враховувати інтереси магнатів і шляхти, особливо у Подільській і Волинській губерніях, які слугували соціальною опорою для правлячого режиму і яких було у 3-4 рази більше, ніж в інших губерніях [13, с.76]; по-третє, проведення розмежувань часто гальмувалося у зв'язку з хронічною нестачею коштів, управлінських кадрів, приміщень; по-четверте, необхідно було враховувати, що Подільська і Волинська губернії були прикордонними територіями, тому кошти спочатку направлялись на облаштування кордонів, а потім – на внутрішні потреби; по-п'яте, межі губерній і повітів часто перекроювались через те, що враховувалася не територія, а численність населення і щільність його заселення [6, с.65-67].

У 1793 р. поряд із Мінським, Ізяславським було утворено Брацлавське намісництво та Кам'янецька область. За указом сенату від 1 травня 1795 р. постали Волинська, Брацлавська і Подільська губернії. У останній було сформовано 12 округів, а її центром став

Кам'янець-Подільський. Однак указом Павла I від 12 грудня 1796 р. Брацлавська губернія була ліквідована, а її територія, за винятком деяких повітів, приєднаних до Київської губернії, відійшла до Подільської губернії. Водночас частина повітів Подільської губернії ввійшла до складу Волинської губернії [14, с.133, 135].

У 1797–1803 рр. відбулось укрупнення повітів Подільської губернії. В 1804 р. у її складі було 12 повітів – Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Кам'янецький, Летичівський, Літинський, Могилівський, Ольгопільський, Проскурівський, Ушицький і Ямпільський. В основу поділу був покладений принцип народонаселення, а саме: 300–400 тис. населення на губернію і 30 тис. мешканців на повіт [14, с.133-134].

Протягом 1796–1799 рр. правлячий архієрей Іоанікій безпосередньо займався визначенням кордонів православної єпархії. Територія Поділля стала основою Брацлавсько-Подільської єпархії, яку поділили на церковні округи. Починаючи з 1795 р., до її складу входили Брацлавський, Базалійський, Бершадський, Вінницький, Верboveцький, Гайсинський, Грудецький, Зіньковецький, Кам'янецький, Кременецький, Летичівський, Літинський, Липовецький, Махнівський, Могилівський, Проскурівський, П'ятигорський, Сквирський, Старокостянтинівський, Тульчинський, Ушицький, Хмільницький, Ямпільський повіти. У 1797 р. до Київської губернії відійшли Махновський, П'ятигорський і Сквирський повіти, а Базалійський – до Волинської [15, с.27]. Натомість були включені Балтський і Ольгопільський повіти колишньої Вознесенської губернії. Однак і після цього проблема кордонів Подільської єпархії не була вирішена, оскільки її територія не співпадала з межами губернії. Це створювало значні незручності у цивільному і духовному адмініструванні щодо трьох повітів Волинської губернії (Дубенського, Кременецького і Старокостянтинівського), населення яких з питань духовних справ повинно було звертатись до Брацлавського архієпископа, а з цивільних справ – до Волинського губернатора. Тому 31 липня 1799 р. був виданий царський указ про відокремлення від Брацлавської єпархії цих трьох повітів і передачу їх під управління житомирського єпископа. Синодальним указом від 11 серпня 1799 р. Іоанікію було запропоновано відповідно до царського указу визначити межі єпархії, яка дістала назву Подільської, а архієрей став називатись Подільським і Брацлавським [15, с.28]. Територіальні аспекти єпархії доводилося розв'язувати аж до 1815 р.

Створення апарату адміністративно-територіального управління, як вже зазначалося, відбувалося за зразком губерній центральної Росії, але із врахуванням місцевих особливостей, зумовлених тривалим перебуванням Поділля у складі Речі Посполитої. Надзвичайно важливим завданням, що стояло перед губернськими органами, була проблема інкорпорації у чітко регламентовану поліцейсько-бюрократичну систему збережених за краєм прав і привілеїв, як-от Литовський статут 1588 р. та Конституції 1726, 1768, 1775 і 1784 рр.

На відміну від центральних російських губерній вища влада у Подільській губернії з самого початку належала військовому гу-

бернатору, що, як правило, призначався із числа вищих офіцерів (не нижче генерал-майора). Водночас у його юрисдикцію входило загальне керівництво цивільною частиною.

У структуру органів губернського управління входили цивільний губернатор, очолюване ним губернське правління та низка губернських установ галузевого управління – казенна палата, поліція, судові органи та ін. Як правило, більшість чиновників, якими комплектувалися губернські установи, були росіянами з центральних губерній (Вологодської, Калузької та ін.) або ж вихідцями з Лівобережжя, які довели свою відданість імперії на військовій чи цивільній службі. Часто вони мали досвід роботи в українських губерніях, де діяла практика переведення чиновників певної ланки з однієї губернії в іншу, скажімо, з Волинської в Подільську та навпаки. Спочатку місцевий польський елемент до системи губернського управління майже не залучався. Масове залучення поляків на державну службу розпочалося лише у 1799 р., коли весь комплекс управління губернією був майже повністю сформований [16, с.87-88].

Вивчення документальних джерел і архівних матеріалів засвідчило, що царизм і його місцеві органи влади не виробили ніяких політико-правових норм та механізмів забезпечення повноцінних громадянських прав і свобод українцям. Натомість зусилля імператорських структур спрямовувалися на збереження існуючих за часів Речі Посполитої порядків, за яких абсолютна більшість українців залишилася у стані пригноблених, але водночас були значно розширені економічні позиції та правові повноваження російських, польських і іншоетнічних поміщиків та магнатів [17, с.70].

Маніфестом Катерини II від 27 березня 1793 р. польським магнатам і шляхті були гарантовані права, якими вони володіли до поділів Речі Посполитої, а основна її частина була відразу ж кооптована в дворянство Російської імперії. Єдиною умовою для цього було складення ними присяги на вірність російській короні [18, с.10]. Що ж до залежного від феодалів українських селян, то їх відносили лише до складу експлуатованих [19, с.8].

На повне утвердження російської станової системи була спрямована перебудова власності, здійснена в регіоні відразу ж після поділів Речі Посполитої. Найвищу сходинку соціальної і майнової градації займали князі й графи. Децю нижче на становій драбині знаходились поміщики, які мали вотчини чи села. Ще нижчу сходинку посідала помісна шляхта, яка мала отримані у спадок або куплені володіння та проживала у містах. Найнижчою за рангом, але найбільш численною, була чиншова шляхта, яка орендувала землі і сплачувала поземельний податок [17, с.71]. Шляхту, як найбільш вільну і значну частину населення, російські власті примусили документально підтверджувати своє дворянське походження. На тих, хто не міг цього зробити, розповсюджувався статус однодворців із одночасним позбавленням дворянських привілеїв [17, с.71].

Миське населення Правобережжя, як і Поділля, за досліджуваний період також було вкрай неоднорідним. Розглядаючи міс-

та та містечка головними форпостами інкорпораційної політики [20, с.45] і прагнучи створити в них всестанове суспільство, царизм поділив їх мешканців на шість окремих станів відповідно до різниці в майновому та правовому відношеннях. До першої категорії були віднесені «справжні жителі» – власники будинків і земельних угідь у межах міста. Другу становили купці усіх гільдій. Третю складали цехові ремісники. До четвертої входили приїжджі та іноземні гості, які були приписані до тих чи інших міст для торгівлі, промислової діяльності, але не проживали в них. Іменні громадяни, – а ними були чиновники, науковці, банкіри – становили п'яту групу. Шосту групу представляли власне міщани, які не були членами гільдій [21, с.93]. Корінне українське, переважно селянське населення, було віднесено до найнижчого стану, яке знову опинилося на своїй рідній землі у найбільш безправному політичному, економічному і соціально-становому статусі.

Олександр I, якого вважали ліберальним імператором, зробив чи не найбільше для поневолення українських селян, не тільки не обмеживши прав поміщиків-кріпосників, а ще більше їх розширивши. Дослідники розцінили це як апогей кріпосництва. Все це призвело до селянських заворушень, особливо на теренах Подільської губернії. Тут антикріпосницький селянський рух розгорнувся під проводом У. Кармелюка. Під його керівництвом повстанські селянські загони протягом 22 років (1813–1835) здійснили понад одну тисячу нападів на поміщицькі маєтки та державні установи. Цей рух охопив не лише Поділля, а й Волинь, Київщину, Бессарабію. Кармелюка неодноразово заарештовували, засидали на каторгу до Сибіру, але він тікав на волю, повертався в рідний край і продовжував боротьбу проти засилля польських та українських поміщиків. Лише після його підступного вбивства у 1835 р. селянський антикріпосницький рух пішов на спад [22, с.171]. Нині серед деяких сучасних дослідників (В. Дячок [23, с.249-251], В. Семененко [24, с.81-84]) цей рух, а особливо постать У. Кармелюка, вважаються міфотворчістю, і все зводиться тільки до організації ним звичайних розбоїв проти безправних селян.

Царський уряд надавав важливого значення приєднаним регіонам, зокрема й Подільській губернії, де безпосередньо перетиналися російські і загальноєвропейські інтереси. Вигідне геополітичне розташування краю змушувало його тримати на його території великі військові з'єднання. Зокрема, на Поділлі перебувало 10 таких з'єднань, на Волині – 9 і в Київській губернії – 7 [17, с.80-81].

У цьому контексті актуальною є також проблема рекрутської повинності корінних мешканців, яка була однією з найтяжчих і найстрашніших для українців повинностей, тому що нелюдська муштра та участь рекрутів у війнах, 25-річний термін військової служби для кожного був рівноцінним смертному вироку. Ця повинність набула чинності в регіоні на підставі указу Катерини II від 13 вересня 1796 р. [25, № 17507]. Рекрутська повинність стосувалася лише найнижчих верств населення, а дворяни (магнати і шляхта), купці, євреї та вірмени, що вважалися іноземними переселенцями, не підлягали їй виконанню [6, с.17].

Втім, на підкорених територіях продовжувалися пошуки раціонального механізму управління. Переведення управління губерніями Правобережжя на відомчі засади, яке здійснював Олександр І у першій чверті XIX ст., не стало ефективним знаряддям у руках царського самодержавства для поглиблення процесу інкорпорації цих земель в систему Російської імперії. Це змусило повернутися до відновлення намісництва у формі генерал-губернаторств. На Поділлі, як і на Волині та Київщині, така управлінська структура з'явилась лише у 1832 р. після польського повстання 1830–1831 рр. На базі цих губерній імператором Миколою І було створене єдине Київське генерал-губернаторство. Російський самодержавець зосередив у руках генерал-губернаторів надзвичайно високий рівень владних повноважень, що дозволило, за словами В. Шандри, відомої дослідниці цієї проблеми, повністю ліквідувати особливості політичного та адміністративно-територіального устрою як Правобережжя, так і України загалом [26, с.4].

Про це писав і М. Грушевський, підкреслюючи, що царизм розглядав українців як третьосортний (після росіян і поляків) будівельний матеріал для культури і суспільності російської, а Правобережжю, зокрема Поділлю, відводилась роль землеробської провінції [27, с.32]. Тому не випадково така ситуація на правобережних землях відзначалася перманентним застоєм, консерватизмом і хронічною депресією [28, с.54].

Водночас царський уряд, місцеві органи управління, магнати і шляхта, надійно захищені бюрократичною державною машиною, поліцією і військом, цілеспрямовано консервували патріархально-натуральний уклад життя українських кріпаків, постійно підживлювали їх наївно-монархічні ілюзії, віру в Бога і доброго царя [29, с.112]. В. Соловйов з цього приводу писав, що «Росія поставала тут не як одна нація, яка поневолювала інші, а як вища сила миру і правди, відаючи кожному своє» [30, с.604]. Але для українських кріпосних селян теза означала повне безправ'я, а «вища сила миру і правди» – ще більше закріпачення. Адже на Поділлі закріпачення досягло рекордної позначки – 91%, тоді як на Слобожанщині – 30-40%, у Лівобережжі – близько 45% і найменше на півдні України – до 25-30%, [31, с.73].

Необхідно також зазначити, що царизм для утвердження свого режиму, повної трансформації життя на приєднаних територіях, за самодержавним зразком зробив ставку і на православ'я як провідний напрямок інкорпораційної політики, яка спрямовувалася на знищення будь-яких окремих рис українського православ'я, перетворення його на служницю самодержавних російських інтересів. «Москва – третій Рим», – стверджувала ця формула, освячена не тільки ієрархією Російської православної церкви, а й державною владою [32, с.34-36].

Висновки. Таким чином, наприкінці XVIII ст. подолян, як і всіх українців Правобережжя, повертали не у правічну материнську віру, а в російське православ'я, де православні храми, парафії та церковні школи стали найголовнішими місцями зро-

сійщення українців і покликани були виконувати духовні потреби імперської влади [33, с.149].

Дослідження цього питання допомагає підняти завісу забуття над історичною і духовною спадщиною нашого Подільського краю і широко використати її в курсах історії України, релігієзнавства, історії української культури, у краєзнавчо-туристичній роботі, у виховних заходах в освітянських та культосвітніх установах, позашкільних закладах, на олімпіадах та дослідженнях учасників МАН.

Список використаних джерел і літератури:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ у Києві), ф.127. – Тематичний вказівник до описів фонду 127, Київська духовна консисторія, I–VI столі. – Т. 1. – С. 1-142.
2. Філінюк А.Г. Боротьба поляків за вплив у Поділлі в 1793–1830 рр. / А.Г. Філінюк // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : зб. наук. праць за мат. міжн. наук. конф. (23-24 червня 1991 р.). – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 142-151.
3. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. : наук. видання / Даніель Бовуа ; перекл. з фр. З. Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
4. Смолій В.А. Суспільно-політична ситуація в Україні у другій половині XVII–XVIII ст. / В.А. Смолій // Історія української культури. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 26.
5. Сецинский Е. Древнейшие православные церкви в Подолии / Е. Сецинский // Подольские епархиальные ведомости (Далі – ПЕВ. – 1889. – № 2-3; 1890. – № 16-17; 1890. – № 37-42; 1892. – № 27-28.
6. Філінюк А.Г. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-роки XIX століття) / А.Г. Філінюк, Т.В. Ігнат'єва. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. ун-т, ред.-видавн. відділ, 2006. – 316 с.
7. О присоединении Польских областей к России. Манифест Генерал-аншефа Кречетникова, объявленный за Высочайшим повелением в таборе Российских войск в г. Полонном. 1793. Марта 27 // ПСЗРИ–1. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17108. – С. 410-412.
8. Трактат между ея императрицею Всероссийскою съ одной стороны и его величеством королем и яснейшею Речью Посполитой Польскими съ другой, подписанный в Гродне июля 11(22) дня 1793 года. – СПб. : Тип. II отд. Е. И. В. канц., 1793. – 21 с.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.210, оп.2, спр.5, 405 арк.
10. Державний архів Хмельницької області, ф.227, оп.1, спр.5, 707 арк.
11. ЦДА України в Києві, ф.1147, оп.1, спр.37, 106 арк.
12. Об образовании малороссийских губерний: Черниговской и Полтавской и белорусских: Могилёвской и Витебской. Сенатский [указ], согласно с Высочайше утвержденным докладом. 1802. Февраля 27 // ПСЗРИ–1. – СПб., 1830. – Т. XXVII. – № 20162. – С. 59-60.
13. Западные окраины Российской империи. – М. : Нов. лит. образование, 2006. – 608 с.
14. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. Монографія / Олуйко В.М., Слободянок П.Я., Баюк М.І. – Хмельницький : ПП Мошак М.І., 2005. – 400 с.
15. Лисий А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії. 1795–1995 / А. Лисий. – Вінниця : Він. єпарх. управління УПЦ, 1995. – 120 с.

16. Об определении и увольнении чиновников // Подольские губернские ведомости (Далі – ПГВ). – 1845. – № 12. – С. 87-93.
17. Філінюк А.Г. Станова політика російського самодержавства у Правобережній Україні на рубежі XVIII–XIX ст.: до постановки проблеми / А.Г. Філінюк // Наук. праці Кам.-Под. держ. пед. ун-ту. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-вид. від., 2002. – Т. 1. – С. 70-73.
18. Шандра В.С. Київське генерал-губернаторство (1832–1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / В.С. Шандра. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 144 с.
19. Российское законодательство X–XX веков. – М. : Юрид. лит., 1988. – Т. 6: Законодательство первой половины XIX века. – 432 с.
20. Філінюк А.Г. Російська колоніальна політика у Правобережній Україні на рубежі XVIII–XIX століття / А.Г. Філінюк // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 9. – С. 43-56.
21. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посіб. для учнів, гуманіт. гімназій, ліцеїв, студ. іст. фак. вузів, вчит. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
22. Історія України : навч.-метод. посіб. для семін. занять / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко, В.Ф. Колесник та ін. ; за ред. В.М. Литвина. – К. : Знання-Прес, 2006. – 460 с.
23. Дячок В.В. Устим Кармалюк в документальних джерелах / В.В. Дячок // Культура Поділля: історія і сучасність : мат. другої наук.-теорет. конф., присв. 500-річчю м. Хмельницького / ред. кол.: Слободянюк Т.Я. (гол.), Філінюк А.Г. (наук. ред.), Блажевич Ю.І. та ін. – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 249-251.
24. Семененко В.І. Історія України: Прихована правда: Від козацьких часів до сьогодення / В.І. Семененко. – Х. : Школа, 2009. – 400 с.
25. О наборе рекрутов по 5 душ с кождых 500 душ. Именной [указ], данный Сенату. 1796. Сентября 13. // ПСЗРИ–1. – СПб., 1830. – Т. XXIII, № 17507. – С. 933.
26. Філінюк А.Г. Рекрутська повинність у Правобережній Україні на межі XVIII–XIX ст. / А.Г. Філінюк // Наук. праці Кам.-Под. держ. пед. ун-ту. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, інформ.-вид. від., 2004. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 17-21.
27. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні / В.С. Шандра. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 427 с.
28. Грушевський М.С. Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки / М.С. Грушевський // Освобождение России и украинский вопрос : статьи и заметки. – СПб. : Общественная польза, 1907. – С. 149-194.
29. Русский консерватизм XIX столетия: идеология и практика / В.Я. Гросул, Б.С. Интерберг, В.А. Твардовская и др. ; под ред. В.Я. Гросула. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 439 с.
30. Смолій В.А. Формування національної свідомості народних мас в ході класової боротьби. Друга половина XVII–XVIII століття / В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 1985. – 264 с.
31. Соловйов В.С. Сочинения : в 2 т. / В. Соловйов. – М. : Мысль, 1988. – Т. 2: Чтения о богочеловечестве. Философская публицистика. – 822 с.
32. Бонь О.І. Історія України : курс лекцій : навч. посіб. / О.І. Бонь, О.А. Іванюк. – К. : Вицц. шк., 2008. – 463 с.
33. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) / О.М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.

Ю. І. Блажевич

АДМИНИСТРАТИВНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ПОДОЛЬСКОМ РЕГИОНЕ ПОСЛЕ ПРИСОЕДИНЕНИЯ В СОСТАВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРОЦЕССЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПРАВОСЛАВНОЙ ЕПАРХИИ (конец XVIII – 50-е годы XIX в.)

В статье на основе изученных и проанализированных архивных, документальных и исторических материалов освещен сложный процесс административно-политических, социально-экономических и сословных преобразований в Подольской губернии конца XVIII – середины 50-х гг. в период инкорпорации в состав Российской империи. В статье сосредоточено внимание на факторах и началах, на которых функционировала православная церковь на украинских землях, в том числе и на Подолье, в течение конца XV–XVIII вв., когда приоритетные позиции в общественной жизни подолжан заняла униатская церковь, находясь под растущим влиянием римско-католической конфессии. Раскрыто инкорпорационные процессы по формированию административно-территориального устройства и системы управления в соответствии с общеимперских образцов и стандартов: организация системы охраны границ, деление на губернии и уезды с учетом интересов польских магнатов и шляхты, которые служили социальной опорой для правящего режима и которые были в 3-4 раза больше, чем в других губерниях, создание аппарата административно-территориального управления, дальнейшее закрепощение украинских крестьян.

Ключевые слова: Подолье, административно-территориальное деление, уезды, судебная система, состояния, православная епархия, приходы.

Yuriy Blazhevych

ADMINISTRATIVE AND POLITICAL TRANSFORMATION OF PODILLYA REGION AFTER JOINING RUSSIAN EMPIRE AND ITS EFFECT ON THE FORMATION OF ORTHODOX DIOCESE (the end of XVIII – 50ies of XIX century)

The article is based on studied and analyzed archival, documentary and historical materials and highlights the complex process of administrative, political, socio-economic and class changes in Podillya region in the late XVIII – mid 50 's of the XIX century during its incorporation into the Russian Empire. The article focuses on the factors and principles based on which Orthodox Church was functioning on Ukrainian land, including Podillya region, during the end of XVI–XVIII centuries when Uniate Church was in a priority position in society under the growing influence of the Roman Catholic denomination. The author reveals incorporation processes in the sphere of administrative and territorial structure and management system formation in accordance with the all-Empire models and standards: the organization of border security, a division into provinces and districts considering the interests of the Polish magnates and gentry who served as social support for the regime and who were represented 3 – 4 times higher than in other provinces, creating administrative unit of territorial administration and further enslavement of Ukrainian peasants.

Key words: Podillya, administrative divisions, counties, the judiciary, state, Orthodox diocese, parish.

Отримано: 23.04.2014